

УДК 81'246:81'27(477.44)(045)

Тарас Ткачук

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ (РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ, ПРОВЕДЕНОГО У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ)

Стаття продовжує цикл опитувань, метою яких було з'ясування факторів впливу на вибір мови в білінгвальному середовищі. В аналізованому опитуванні, проведеному у Вінниці та Вінницькій області, охоплено 560 старшокласників віком 14–17 років. Результати анкетування дали змогу зробити висновки про психологічні чинники, що впливають на респондента, який перебуває в двомовному середовищі.

Ключові слова: українсько-російський білінгвізм, двомовність, фактори впливу на формування білінгвізму, престижність мови.

У сучасному світі мовець усе частіше опиняється в ситуації вибору мови в білінгвальному або навіть полілінгвальному середовищі. Зрозуміло, що зазначена проблема зачіпає чимало психологічних, морально-етичних, історичних, соціологічних чи політичних аспектів, які залежать від зовнішніх та

внутрішніх чинників, що спричиняють перемикання з однієї мови на іншу залежно від різних умов. Саме тому в попередніх опитуваннях ми проаналізували такі фактори, котрі впливають на респондента в ситуації вибору мови, як: зовнішні чинники (ЗМІ, професійне середовище, читання книг тощо) [Tkachuk 2012], мова друзів респондентів [Tkachuk 2014], походження (місто/село) мовця та його батьків [Tkachuk 2014], освіта батьків (а також дідусів – бабусь) [Tkachuk 2015], освітнє середовище мовця (школа, однокласники, учителі) [Tkachuk 2015], фінансове забезпечення родини [Tkachuk 2016]. Практично в усіх опитуваннях впадав у вічі дисбаланс між мовою, яку респондент ідентифікував як рідну, та мовою, якою він реально користувався, спілкуючись у сім'ї, з друзями чи незнайомцями. Особливо помітною є тенденція до перемикання на іншу мову серед українофонів, натомість російськомовні респонденти демонструють більшу мовну стійкість і не так легко поступаються своєю мовою в спілкуванні з українськомовними користувачами. Таку ж тенденцію помітили дослідники проблеми контактування української та російської мов (аналіз проводили науковці з Інституту соціальної та політичної психології АПН України), виокремивши такі чотири групи чинників, що впливають на так звану «мовну толерантність»:

- 1) «особистісне відсторонення» — небажання бути «білою вороною», незнання української мови та її непрестижність;
- 2) «психоідеологічна впертість» — ідеологічні уподобання, небажання поступатися тиску, страх перед зміною власної особистості;
- 3) «зневажливе ставлення» — непривабливість української мови;
- 4) «позиція знецінювання» — ставлення до спілкування українською мовою як неважливого, відсутність українськомовного середовища, потреби спілкуватися українською («усі розуміють російську») [Мовна : 4].

Результати згаданого дослідження засвідчили різний рівень мовної конформності в російськомовних та українськомовних регіонах України: «...ставлення студентів російськомовних регіонів виявилися більш однорідними й послідовними, ніж українськомовних: перші наполегливіші й безкомпромісніші у своїх мовних виборах, тоді як другі — більш поступливі (при звертанні російською абсолютна більшість української молоді (90,6 %) переходить на російську мову спілкування)». Висновки, зроблені дослідниками, перегукуються з іншими, які стали результатом опитування, проведеного в 2002 році Ларисою Масенко та Ганною Залізник у Києві: «83,2% опитаних українців при звертанні до них українською мовою відповідають також українською. Водночас при звертанні російською абсолютна більшість української молоді (90,6%) переходить на російську мову спілкування. Росіян же характеризує стабільна одномовність. Вони відповідають російською і тоді, коли до них

звертаються по-російськи, і тоді, коли звертаються по-українськи (відповідно 98,2 і 95,3%)» [Zalizniak and Masenko: 7].

Такий асиметричний характер використання двох мов у ситуації білінгвізму означає, що інерційний процес русифікації триває й досі, хоча супутнім результатом цього процесу є поява мовців, які вільно володіють і, головне, користуються двома мовами, а також білінгвів, які розуміють українську та російську, але надають перевагу лише одній із них (переважно російській). Психологічний портрет таких мовців може бути різним, про що говорить у своєму дослідженні Р. Гарднер, виокремлюючи два типи білінгвів: перші мають певне сформоване ставлення безпосередньо до мови, другі – до мовної спільноти [Gardner: 50]. У нашому дослідженні ми зосередилися лише на другому типі, а точніше – на з'ясуванні причин пасивного вживання української мови тими респондентами, які вважають рідною мовою українську, але в різних комунікативних ситуаціях переходять на російську. Для опитування ми обрали метод кейс-стаді: загалом в анкетуванні взяли участь 517 старшокласників віком 14–17 років з Вінниці (основна група) та 45 школярів з містечок Липовця і Тульчина (контрольна група). Частину анкет (80%) для заповнення було надруковано українською мовою, а частину (20%) – російською. За всіма опитаними було проведено спостереження, у результаті якого експерт визначав, котрою мовою переважно користується респондент у ситуації вільного спілкування з однолітками.

Результати опрацювання анкет з питаннями російською мовою відрізняються від результатів анкет, надрукованих українською мовою. Виявилось, що мова анкети для опитування має певний вплив на результати: 87% респондентів в анкетах з українською мовою вказали рідною українську, натомість в анкетах, надрукованих російською, цей показник нижчий – 79% респондентів визнали рідною українську. Така ж різниця між даними по тих респондентах, які визнавали рідною російську: 13% вказали рідною російську в анкетах українською мовою та 21% – в анкетах російською.

Спостереження експерта за респондентами дало змогу з'ясувати, що старшокласники в анкеті вказують дані, які відрізняються з реального використання мови: серед тих, які назвали рідною українську мову, 79,8% за оцінками спостерігача спілкуються українською, а серед тих, хто назвав рідною російську мову, відсоток є вищим – 82,2% реально користуються російською.

Відрізняються результати в основній та контрольній групах: в групі опитаних з Вінниці рідною визнали українську мову 85 % респондентів, а в містечках Липовці й Тульчині – 98 %. Так само відрізняються результати з різних частин Вінниці: у центральних школах міста 78 % дітей визнали рідною українську мову, такий самий показник у приватних школах, натомість у периферійних міських школах до 95 % вибрали українську як рідну мову.

Відрізняються результати і серед тих респондентів, які навчаються в школах, які до 1991 року мали статус російськомовних: 90% опитаних школярів українськомовних шкіл у Вінниці вважають рідною українську мову. Серед колишніх російськомовних шкіл цей показник менший: 71% опитаних учнів у таких школах вважає рідною українську.

Мова батьків суттєво впливає на вибір респондентом рідної мови в письмовому анкетуванні: серед батьків, які спілкуються українською (або батько, або мати), 96% опитаних учнів назвали рідною українську мову, і тільки 4% – російську. Якщо мама або тато спілкуються російською, учні були схильні частіше обирати як рідну російську мову (див. *Діагр.1*).

% по колонці		Мова спілкування тата?		Мова спілкування мами?	
		укр.	рос.	укр.	рос.
Яку мову вважаєте рідною?	укр.	96%	70%	96%	65%
	рос.	4%	29%	4%	34%

Діагр. 1.

Одним із пріоритетних факторів впливу на вибір мови є середовище друзів (цей показник завжди був найвищим у всіх наших попередніх дослідженнях):

% по рядку		Мова спілкування друзів	
		українська	російська
Яку мову вважаєте рідною?	українська	71%	29%
	російська	24%	76%

Діагр. 2.

Найвагоміший вплив у білінгвальному середовищі мають соціальні мережі. Понад половина респондентів, які вказали рідною мовою українську, сторінку в соцмережах ведуть російською мовою, натомість серед тих опитаних, які визнали рідною російську, лише 5% ведуть сторінки українською:

% по колонці		Яку мову вважаєте рідною?	
		українську	російську
Сторінку в соціальних мережах ведете переважно ... мовою	укр.	46%	5%
	рос.	54%	95%

Діагр. 3.

Для російськомовних респондентів (тих, які визнали рідною російську) ситуація спілкування з незнайомцем сильніше впливає на перехід на іншу мову,

ніж соцмережі (7% опитаних обирають українську), однак українськомовні користувачі в цій ситуації є надзвичайно конформними (65% обирають для спілкування російську).

У спілкуванні з незнайомцем по телефону показник переходу на іншу мову серед російськомовних зростає до 21%, а серед українськомовних – навпаки: лише 26% починають розмову російською:

% по колонці		Яку мову вважаєте рідною?	
		українська	російська
Коли починаєте розмову по телефону з незнайомцем, то говорите переважно ... мовою	українська	74%	21%
	російська	26%	79%

Діагр. 4.

Щодо психологічних факторів, які можуть впливати на вибір мови респондентом, ми поставили в анкеті такі питання:

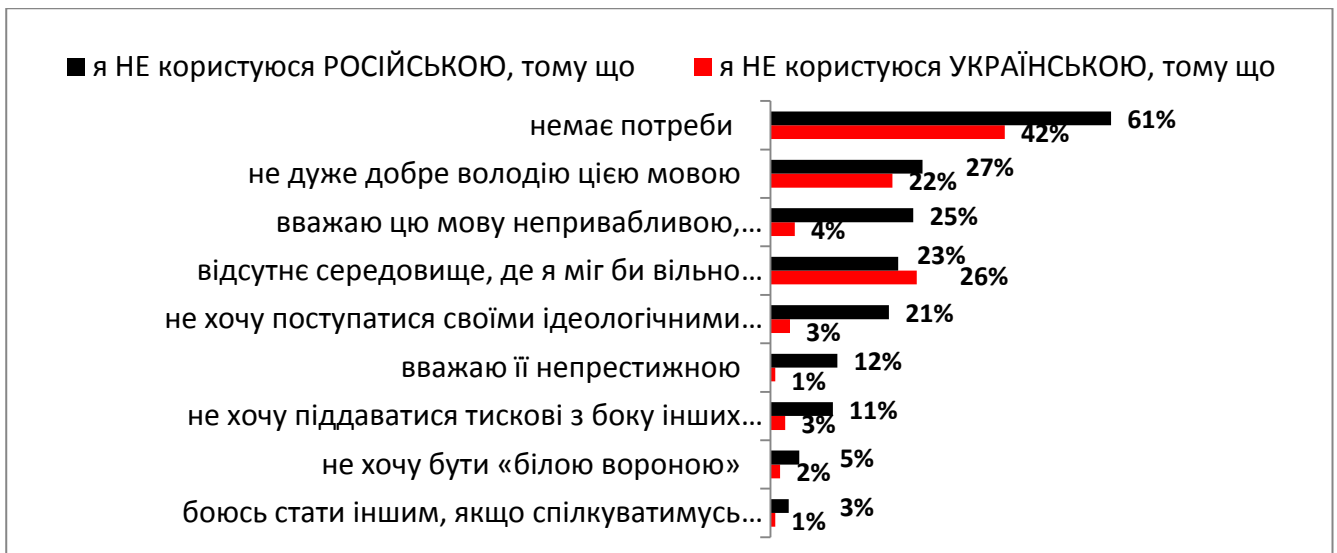
Я НЕ користуюся українською/російською, тому що:

11.1	не хочу бути «білою вороною»;
11.2	не дуже добре володію цією мовою;
11.3	вважаю її непрестижною;
11.4	не хочу поступатися своїми ідеологічними переконаннями;
11.5	не хочу піддаватися тискові з боку інших мовців;
11.6	вважаю цю мову непривабливою, другорядною;
11.7	боюсь стати іншим, якщо спілкуватимусь цією мовою;
11.8	відсутнє середовище, де я міг би вільно користуватися цією мовою;
11.9	немає потреби спілкуватися українською (“усі розуміють російську”);
11.10	немає потреби спілкуватися російською (“усі розуміють українську”).

Учні, які вважають рідною мовою українську, найчастіше вибирали такі варіанти відповідей на питання: «Я не розмовляю російською, тому що...»:

- 1) «немає потреби» – 61%;
- 2) «погано володію російською мовою» – 27%;
- 3) «вважаю російську непривабливою, другорядною» – 25%;
- 4) «відсутнє середовище, де я міг би вільно користуватися цією мовою» – 23%;
- 5) «не хочу поступатися своїми ідеологічними переконаннями» – 21%.

Загалом відповіді українськомовних старшокласників на діаграмі мають такий вигляд:

Діагр. 6.

Учні, які вважають рідною мовою російську, найчастіше вибирали такі варіанти відповідей на питання: «Я не розмовляю українською, тому що...»:

- 1) «немає потреби» – 54%;
- 2) «відсутнє середовище, де я міг би вільно користуватися цією мовою – 30%;
- 3) «погано володію українською мовою» – 24%;
- 4) «вважаю українську мову непрестижною» – 17%;
- 5) «не хочу поступатися своїми ідеологічними переконаннями» – 14 %;
- 6) «вважаю українську мову непривабливою, другорядною» – 14%.

Загалом відповіді російськомовних учнів на діаграмі мають такий вигляд:

Діагр. 7

Порівняльна таблиця щодо мовної толерантності українофонів та русофонів має такий вигляд:

	українофони (%)	русофони (%)
1) «особистісне відсторонення» – небажання бути «білою вороною», незнання іншої мови та її непрестижність	27%	24%
	незнання іншої мови	
	12%	17%
непрестижність іншої мови		
2) «психоідеологічна впертість» – ідеологічні уподобання, небажання поступатися тиску, страх перед зміною власної особистості	21%	14%
	через ідеологічні уподобання	
3) «зневажливе ставлення» – непривабливість іншої мови	25%	14%
	непривабливість іншої мови	
4) «позиція знецінювання» – ставлення до спілкування іншою мовою як неважливого, відсутність мовного середовища, потреби спілкуватися іншою («усі розуміють російську/українську»)	23%	30%
	відсутність мовного середовища	
	61%	54%
	немає потреби спілкуватися іншою мовою	

Як бачимо, в обох групах, які можна виокремити після аналізу анкет, домінують такі фактори, як позиція знецінювання та особистісне відсторонення, хоча розподіл за психологічними факторами в обох групах є різним: відповідь «не хочу бути білою вороною» в українськомовних та російськомовних респондентів підтверджує нашу гіпотезу про мовну стійкість та непоступливість російськомовних респондентів, 10% яких у нашому анкетуванні обрали цей варіант, натомість українськомовні є удвічі толерантнішими в ставленні до тих, хто говорить російською (лише 5%); так само є високим показник щодо психоідеологічної впертості: кожен п'ятий українофон та кожен шостий русофон не хоче поступатися своїми ідеологічними переконаннями, що засвідчує сильну ідеологічну поляризацію цих двох мовних груп.

Отримані результати засвідчують своєрідне замикання однієї з груп у своєму мовному (й очевидно ідеологічному та соціокультурному) середовищі й відверте небажання поступатися ні своєю мовою, ні своїми переконаннями. Натомість інша група легко перемикається з однієї мови на іншу, не є категоричною у визнанні іншої мови непрестижною, хоча відчуває відвертий тиск на свою особистість через користування українською мовою.

Отже, результати нашого дослідження засвідчили асиметричний характер стосунків між двома групами мовців. На перший погляд, білінгвами є обидві проаналізовані групи, однак користування ними двома мовами є різним: українофони, як правило, легко перемикаються з однієї мови на іншу та уникають конфліктних зон, хоча демонструють своїми відповідями некомфортний психологічний стан через тиск на них з боку русофонів. На противагу українофонам російськомовні користувачі є стійкішими у використанні своєї мови, замкнутішими у своєму колі спілкуванні, не хочуть вивчати українську, особливо це помітно в ставленні їх до таких позицій, як: відсутність українськомовного середовища, непрестижність української мови та небажання виділятися серед свого оточення через спілкування українською.

Наступним етапом нашого дослідження стане з'ясування кореляції між мовою, яку обирає респондент у двомовному середовищі, та професійними інтересами мовця.

References

Gardner, R. A. *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. Maryland: Edward Arnold LTD, 1985.

Movna sytuatsiya v Ukrayini: tendentsiyi hromads'koyi dumky u 2005 – 2006 rr. ta propozytsiyi shchodo derzhavnoyi movnoyi polityky (Language situation in Ukraine: tendencies of public opinion in 2005 – 2006 and proposals on the state language policy). Web: 26 June. 2017.

Tkachuk, Taras. „Chy vplyvaye riven' finansovoho zabezpechennya sim'yi na vybir movy v bilinhval'nomu seredovyschi? (Does the level of a family's financial security affect the choice of language in a bilingual environment?)” *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky, Kropyvnyts'kyi, (Philological sciences)* 145 (2016): 50 – 54.

Tkachuk, Taras. “Impact factors that influence choice of language of communication in bilingual environment”. *Jahrbuch der IV. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik „Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht“*. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2013 Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier. Verlag Otto Sagner, München. Berlin, 2014. 248 – 255.

Tkachuk, Taras. “Rol' shkoly u formuvanni ukrayinomovnoho hromadyanyna. Problema ukrayins'koyi identychnosti v suchasnomu osvith'omu protsesi (The role of the school in the formation of a Ukrainian-speaking citizen. The problem of Ukrainian identity in the modern educational process: Collected Works.)”. *Zbirnyk naukovykh prats' (KVNZ “Vinnytsia academy of continuing education”)* – Vinnytsya, (2015): 32 – 37.

Tkachuk, Taras. “Ukrainian-Russian Bilingualism in Urban Settings”. *Sociolinguistics Symposium 19*. Berlin. 2012: 97.

Tkachuk, Taras. “Vplyv rivnya osvichenosti rodyny na vybir movy respondentom v umovakh ukrayins'ko-rosiys'koho bilinhvizmu (The impact of family literacy on the respondent's language choice in Ukrainian-Russian bilingual environment)” *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya “Movoznavstvo” (Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series Linguistics)* 11/21(2) (2015): 129 – 133.

Zaliznyak, Hanna, and Larysa Masenko. *“Movna sytuatsiya Kyieva: den’ s’yohodnishniy ta pryideshniy (The language situation in Kyiv: the present day and the future). Kyiv: Vydavnychyy dim “MM Akademiya”, 2001.*

Abstract

Taras Tkachuk

ON THE LINGUISTIC TOLERANCE (RESULTS OF SURVEYS CONDUCTED IN VINNYTSIA REGION)

Background. Our surveys showed that the evolution of language is strongly influenced by the combination of factors, some of which are the result of external historical events that have occurred locally or internationally, while others still occur due to the ongoing search of the speaker to find a way of expressing his/her thoughts.

Purpose. This article presents the results of the survey that allow us to clarify the role of different factors in a situation when bilingual speakers have to choose their language of communication. Our study is the continuation of previous projects in which we have identified the factors that might influence the choice of language in the Ukrainian-Russian language environment formed over a long period of time in Vinnytsia and Vinnytsia region.

Methods. In the current study, we analyze the results of the survey where 560 students were asked different questions about their mother tongue, the language of communication in different situations, a number of questions concerning the use of Ukrainian and Russian in their families, with their friends, at school, etc. In addition, the respondents were asked to identify the level of language tolerance. All these respondents live in the city of Vinnytsia (Central Ukraine, 370 thousand people), and in the little towns Lypovets’ and Tul’chyn. The target group of our survey participants consisted mainly of 14–18-year students.

Our **results** showed asymmetrical nature of the relationship between the two groups of speakers. At first glance, both groups are bilingual, but their language use and attitude are different depending on their primary/dominant language. Basically, Ukrainian speakers tend to easily switch from language to language and avoid conflicting situations, although their answers demonstrate that they feel psychological discomfort because of the Russian speakers’ persistence on the language of conversation. In contrast, most Russian speakers are more resilient on the use of their own language, prefer to remain in their circle of communication and do not want to learn Ukrainian. These behavioral patterns are obvious from their answers to the survey questions related to the lack of Ukrainian environment, low prestige of the Ukrainian language, and reluctance to stand out from their environment due to communication in Ukrainian.

Discussion. In our further surveys, we will try to investigate the correlation between the language that a person chooses and his/her professional interests.

Keywords: bilingualism, Ukrainian-Russian bilingualism, language functions, psychological factors.